

УДК 94(477.65):37]“1905/1907”

Л. В. Маренець

Державний архів Кіровоградської області

**ПОЛІТИКА КЕРІВНИЦТВА
ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОГО ЗЕМСЬКОГО РЕАЛЬНОГО УЧИЛИЩА
У РОКИ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1905–1907 рр.
(за документами Державного архіву Кіровоградської області)**

У статті розглядаються події періоду російської революції 1905–1907 років у Єлисаветградському земському реальному училищі. Автором наводяться приклади поведінки учнів, їхньої участі у масових політичних акціях та дисциплінарних порушеннях, революційному русі. Також описано заходи керівництва училища, спрямовані на підтримання порядку серед учнів, збереження дисципліни і навчального процесу. Зроблено висновок про загальну політику керівництва училища у непростій ситуації першої російської революції.

Ключові слова: перша російська революція 1905–1907 рр., Єлисаветградське земське реальне училище, революційний рух, педагогічна практика, учнівська молодь.

Єлисаветградське земське реальне училище (ЄЗРУ) – один з провідних навчальних закладів повітового центру – дуже часто опинялося у вирі різноманітних соціальних катаклізмів, що поступово руйнували імперію. Не винятком була і незавершена революція 1905–1907 рр. Єлисаветград, безумовно, не знав робітничих повстань, подібних до московського або юзівського, солдатських заворушень на зразок повстання на Чорноморському флоті, проте і спокійним життя міста назвати не можна було.

Але через певну політику училищного керівництва, а також знищення більшості поліцейських та судових архівів у часи національної революції 1917–1921 рр. робити узагальнення відносно масштабів цієї участі досить складно. Разом з тим, вивчаючи документальну базу ЄЗРУ, ми можемо дізнатися про низку подій, які характерні не тільки для російських середніх навчальних закладів періоду революції 1905–1907 рр., але й побачити певні риси, притаманні майже усім випадкам студентських заворушень, що відбувалися у різні часи [1, с. 36–37].

Ще 13 грудня 1904 р. попечитель Одеського навчального округу, ніби передчуваючи майбутній соціальний вибух в імперії, нагадував про необхідність повідомляти начальство про поведінку учнів з метою забезпечити їх від “*сторонніх шкідливих впливів*” [2, арк. 162]. У березні 1905 р. попечитель знову нагадав про необхідність контролю за поведінкою учнів і запропонував залучити до цього батьків. Але одночасно він натякав на необхідності застосування “*м’яких педагогічних прийомів*” аби не дратувати учнів [2, арк. 162]. Останнє розпорядження фактично дало підставу керівництву училища уникати конфліктів з учнями, навіть у тих випадках, коли останні були неправі.

Вже у другій чверті 1905 р. учні училища були помічені у політичних маніфестаціях та зібраннях. Так, 3 квітня 1905 р. помічник класного наставника

М. Т. Іванченко подав рапорт про політичну маніфестацію, під час якої він зустрів, начебто серед публіки, учнів Димовича, Берінгера та інших. За словами класного керівника, він разом з учнями супроводжував демонстрацію, по дорозі відмовляючи вихованців училища, яких зустрічав, від приєднання до маніфестантів [2, арк. 171]. Розглянувши це питання, педагогічна рада училища вирішила за краще визнати, що відсутні підстави для притягнення до відповідальності учнів, оскільки членам ради не було відомо, щоб ті брали активну участь у демонстрації [3, арк. 65 зв.]. Разом з тим, 20 квітня 1905 р. попечитель надіслав директорові офіційний запит про участь учнів у маніфестаціях і заплановані педагогічною радою заходи [3, арк. 174].

На засіданні педради 2 травня 1905 р. було заслухано рапорти помічників класних наставників М. Т. Іванченка та І. О. Ека про можливу участь учнів училища у демонстрації 1 травня. У рапортах було вказано, що 1 травня 1905 р. о 6-й годині вечора на вулицях Дворцовій та Перспективній відбулася антиурядова демонстрація, в якій узяла участь переважно єврейська молодь. Демонстранти співали революційних пісень, але з прибуттям військ розсіялися. І. О. Ек та М. Т. Іванченко спостерігали за поведінкою учнів. Обидва помічники класних наставників заявили про те, що учні, які були серед публіки, не брали активної участі у демонстрації, а коли помічники класних наставників запропонували їм іти додому, вони без заперечень виконали дану рекомендацію. Педагогічна рада вирішила не піддавати покаранню жодного з учнів, які, на думку педагогів, перебували там лише як спостерігачі [3, арк. 67–67 зв.].

17 травня 1905 р. попечитель Одеського навчального округу надіслав пропозицію за № 9600 про заходи, які можна було б застосовувати до учасників виступів у школі, *“дабы такие не оставались безнаказанными”*. Рада зробила наступний висновок: вона визнала участь учнів у страйках та поданнях петицій явищем шкідливим та ненормальним у житті школи. Також вона запропонувала класним наставникам і викладачам більш уважно стежити за настроями учнів та попереджати можливі порушення у правильному перебігу учбового процесу, спілкуватися, можливо, частіше з батьками учнів і самими учнями [3, арк. 85–85 зв.].

Проте, перші ж каральні заходи спровокували учнівські заворушення. Так, 4 травня 1905 р. було заслухано відношення поліцейського пристава 2-ї частини м. Єлисаветграда від 29 квітня 1905 р. № 4006 про те, що 28 квітня о 01:00 на околиці міста були затримані троє перевдягнених учнів училища: Сруль Слущкий, Михайло Броун та Сергій Змієнко. Учні відмовилися називати свої імена. Двоє з них, які називалися Ніколаєвим та Степановим, були озброєні зарядженими револьверами. Коли були встановлені особи, поліція відпустила їх додому. Згідно з поясненнями учнів, вони поверталися від родичів одного з них, боялися нападу молодиків, а тому були перевдягнені та озброєні. Педагогічна рада ухвалила виключити учнів з училища, позбавивши права на вступ до ВНЗ. Разом з тим, для Змієнка і Броуна, які закінчували 6-й клас, зберігалось право взяти участь у випускних іспитах і отримати підсумкову оцінку, а Слущкому оцінку за поведінку мали знизити до *“четвірки”* [3, арк. 66 зв.–67].

Канікули пройшли спокійно, але вже 23 серпня 1905 р. до директора училища звернувся помічник класного наставника 7-го класу, який повідомив про те, що учні класу бажають звернутися до нього з клопотанням про залишення в

училищі Змієнка, який витримав іспити за 6-й клас, але був виключений постановою педагогічної ради від 4 травня 1905 р. Директор повідомив учнів про намір провести з ними розмову після завершення молебну. Проте учні класу не пішли на молебень, вони відмовилися брати участь у службі, навіть коли до класу зайшов директор.

Після молебну директор прийшов до 7-го додаткового класу з наміром провести заплановану розмову. У класі, окрім семикласників, були присутні також декілька учнів 6-го класу. Директор запропонував останнім вийти з приміщення, та вони не виконали його вимоги. Тоді директор запропонував помічникові класного наставника переписати учнів, які знаходилися у класі. Як тільки помічник почав це робити, всі учні пішли додому. Після обговорення описаних подій педрада ухвалила покарати учнів за неповагу до директора та правил поведінки в училищі [3, арк. 94–95 зв.].

Прояв непокори в стінах училища після винесення педрадою рішення мав продовження. Учні неодноразово не виконували розпоряджень керівництва закладу, вимагаючи відновлення Броуна і Змієнка в училищі. Директор училища звернувся з рапортом до попечителя Одеського навчального округу. 19 вересня 1905 р. попечитель запропонував відхилити прохання батька Броуна та особисте прохання Змієнка про відновлення учнів в училищі. Педрада ухвалила прийняти рішення до відома та виконання. Тоді Змієнко і Броун, за порадою Почесного попечителя училища Ерделі, звернулися з проханням безпосередньо до канцелярії попечителя навчального округу.

10 жовтня 1905 р. стало відомо, що на ім'я директора отримано клопотання про прийняття у додатковий клас Змієнка та Броуна, яким було раніше відмовлено у зверненні на підставі пропозиції попечителя від 19 вересня 1905 р. та висновку педради від 6 вересня 1905 р. У повторному клопотанні батьки просили, щоб у випадку відмови їхнє прохання було представлене попечителю Одеського навчального округу. Тому управляючий справами училища Таранович на підставі пропозиції Міністерства освіти від 18 червня все ж вніс клопотання на обговорення педради. 31 жовтня педрада заслухала пропозицію попечителя від 28 жовтня про те, що з боку окружного начальства не зустрічається перешкод щодо прийняття Змієнка та Броуна у додатковий клас і ухвалила рішення про прийняття учнів до училища у додатковий 7-й клас.

Відновлення Броуна та Змієнка учні сприйняли, скоріше, як перемогу над вчителями. На підтвердження можна привести той факт, що згодом Броун, який з такими труднощами відновився в училищі, знову потрапив до порядку денного засідання педради через порушення дисципліни [3, арк. 138 зв.–139].

Непоследовність педагогічного колективу призвела тільки до відчуття безкарності у вихованців училища. Почастішали відмови від відповідей на уроках, зухвалі закиди у бік викладачів, групові несанкціоновані дії учнів. Учнівський колектив фактично розділився на дві частини – ті, хто хотів спокійно навчатися, і ті, хто не хотів навчатися взагалі. При цьому модель учнівської поведінки в ЄЗРУ намагалися формувати останні, які до того ж третирували дисциплінованих учнів, обзиваючи їх “штрейкбрехерами”. У підсумку, за результатами другої чверті 1905/1906 навчального року 32 учнів отримали за поведінку оцінку “4”, і ще 2 – оцінку “3” [3, арк. 146–146 зв.]. Подібна ситуація спостерігалася і у наступному

році. Наприкінці 1906 р. 34 учням було знижено оцінки за поведінку. Стандартні причини — неспокійна поведінка, зухвалість по відношенню до вчителів, запізнення, пропуски уроків, бійки, лайка [4, арк. 22 зв.–23].

Тим часом у Єлисаветграді поступово ускладнювалася громадська ситуація. Учні місцевих навчальних закладів не тільки не стояли осторонь заворушень, але й іноді самі влаштовували їх у масштабах міста. 16 жовтня 1905 р. на педраді було заслухано інформацію інспектора шестикласного міського училища про те, що 14 жовтня 1905 р. перед міським училищем зібрався натовп учнів, серед яких були і реалісти. Прибулі мали за мету примусити учнів вказаного закладу припинити заняття і долучитися до натовпу. Педагогічна рада ЄЗРУ ухвалила відрядити одного помічника класного наставника для спостереження за учнями реального училища у місті, особливо біля міського шестикласного училища.

17 жовтня того ж року, після оголошення царського Маніфесту про дарування населенню прав та свобод у місті стався триденний єврейський погром. Мабуть через це педагогічна рада винесла рішення не відновлювати занять 18, 19 і 20 жовтня. Крім того учительський колектив боявся повторення різних інцидентів, пов'язаних із старшими гімназистами, що призводило до зриву занять [4, арк. 116 зв.–117].

Хоча участь у політичних акціях брали головним чином учні 5-го, 6-го та 7-го класів, але падіння рівня дисципліни охопило усі класи. 23 жовтня 1905 р. на засіданні педради було повідомлено, що головою приватної наради членів педагогічних та попечительських рад була відправлена попечителю округу телеграма з проханням про дозвіл проведення нарад батьків та учнів, без чого вважалося неможливим розпочати заняття. Виходячи з цього, педагогічна рада ухвалила не починати занять ще деякий час, з огляду на неспокійний стан у місті [4, арк. 117 зв.–118].

24 жовтня 1905 р. педагогічна рада заслухала відповідь попечителя на згадану телеграму. Отримана відповідь містила дозвіл на проведення наради учнів з батьками, але по кожному навчальному закладу окремо і не одночасно. Педагогічна рада ухвалила рішення дозволити спільні зібрання батьків та учнів тільки трьох старших класів. Тому зібрання учнів і батьків 7-го класу було призначено на 26 жовтня, 6-го класу на 27 жовтня, 5-го класу на 28 жовтня і 30 жовтня 1905 р. мали зібратися батьки решти класів (підготовчого, 1-го, 2-го, 3-го і 4-го) без участі учнів [4, арк. 118–118 зв.].

Також обговорювалося питання відновлення занять. При цьому батьки та учні старших класів пропонували зібрати спільну нараду з педколективами усіх середніх навчальних закладів міста, батьки ж учнів молодших класів просили якомога швидше відновити заняття. Педагогічна рада училища констатувала загальне невдоволення перервою у навчанні, але ухвалила компромісний варіант: було вирішено не розпочинати занять у старших класах, а чекати результатів розгляду ситуації іншими навчальними закладами [4, арк. 119–119 зв.].

7 листопада відбулася чергова педагогічна нарада, на якій крім вирішення інших питань було ухвалено взяти до уваги розпорядження попечителя округу про залишення без змін всіх видів стягнень з учнів, які провинилися [4, арк. 120 зв.]. 9 листопада педрада заслухала чергові пропозиції окружного начальства, що були розроблені на основі пропозицій нарад, проведених з батьками та учнями, і введених задля заспокоєння учнів середніх навчальних закладів. Попечитель

навчального округу вніс певні корективи до вимог учнів та батьків, залишивши лише ті, що не загрожували загальним порядкам середньої школи.

Загальні принципи, визначені попечителем, полягали у наступному: 1) школа мала знаходитися під постійним та безпосереднім контролем суспільства через його представників; 2) навчання у середніх та вищих навчальних закладах мало бути загальним, без розподілу за статтю, національністю та релігією і безкоштовним, а у нижчих навчальних закладах ще й обов'язковим; 3) курс кожної школи, зберігаючи по можливості загальноосвітній характер, мав зберігати безпосередній та безперервний зв'язок з курсом школи нижчої та вищої; 4) автономія школи, яка полягала у тому, що директор школи обирається колективом вчителів та батьків на певний строк.

Крім того, до моменту докорінної реформи попечитель пропонував залучити батьків до співпраці у педрадах у якості представників учнів, зобов'язавши їх не розголошувати суджень окремих членів. У разі необхідності опитати когось з учнів, педагогічна рада мала запросити на засідання обраних товаришами представників для висвітлення обставини та роз'яснення того чи іншого випадку. Також дозволялися зібрання учнів 5-го, 6-го та 7-го класів у позакласний час з покладанням на учнів, які керують зібранням, моральної відповідальності за те, що відбувається, та за умови припинення зібрання, якщо починається обговорення питань, що виходять за межі шкільних потреб. Задля заохочення самоосвіти учнів, а також для розгляду питань загального характеру дозволялися зібрання учнів в училищі під керівництвом одного з представників педагогічного персоналу. Вводився товариський суд і створювалися каси взаємодопомоги з благодійною метою. Діяльність самоосвітніх гуртків не повинна була переслідуватися [4, арк. 122 зв.].

Також, вчителі тепер не зобов'язувалися неухильно дотримуватися офіційної програми. Декларувалася науковість викладання, лекційна система навчання з деяких предметів використовувалася, починаючи з 6-го класу. Скасовувалася бальна система оцінювання. Покарання, принизливі для учнів і шкідливі у фізичному відношенні, були відмінені. Умови шкільного життя мали б відповідати вимогам тогочасної гігієни. Позашкільний нагляд, зважаючи на складний соціально-політичний аспект, передавався до сім'ї. Батькам учнів надавалося право на вільний вибір квартир для своїх дітей. Платня за навчання зменшувалася і зрівнювалася для усіх класів. У числі учнів, які звільнялися від платні, мали бути і учні, залишені на другий рік і позбавлені достатніх коштів. Звільнення від плати відбувалося за рішенням товариського суду [4, арк. 122 зв.]. Також педагогічна рада вирішила вважати кінцем чверті 19 листопада для молодших класів, а відновлення занять у старших класах – можливим з 15 листопада [4, арк. 123 зв.].

Ухвалені рішення не припинили безладу в ЄЗРУ, а навпаки посилили його. Так, 18 листопада на самому початку 3-го уроку частина учнів 7-го додаткового класу оголосили запрошення до загальної зали на зібрання, туди ж прийшли учні 5-го та 6-го класів училища. На зібранні учнівський загаль постановив припинити заняття на невизначений строк, мотивуючи це тим, що останні події у місті настільки хвилюють учнів, що вони не можуть нормально вчитися і будуть тільки обтяжувати викладачів, а також, перебуваючи у нервовому стані, можуть здійснити по відношенню до викладачів різкий вчинок, хоча самі цього не хочуть.

Педагогічна рада ухвалила запросити на наступне засідання представників від батьків, аби поінформувати їх про ці події. Оскільки представники батьків змогли зібратися лише 22 листопада, то педрада була призначена саме на цей день. На нараді з батьками, зважаючи на настрої учнів, було вирішено припинити заняття у старших класах до 16 січня 1906 р. [4, арк. 125–125 зв.].

Також наслідком революційних подій стало те, що заборгованість з оплати за навчання на кінець півріччя складала 5 000 крб., тому було вирішено, що у січні учні допускатимуться до занять лише за умови внесення грошей за перше півріччя навчального року [4, арк. 125 зв.–126].

З 15 грудня 1905 р. Єлисаветградський та Олександрійський повіти Херсонської губернії через страйк залізничників на Херсонсько-Миколаївській залізниці були переведені на військовий стан. Владні повноваження зосередив у своїх руках військовий генерал-губернатор генерал-майор Жолтановський [5, арк. 35] Тепер за всіма питаннями новий директор училища І. М. Юрченко мусив звертатися до нього. Участь вихованців училища у політичних акціях все ж продовжувалася.

Ще 10 вересня 1905 р. попечитель розіслав по учбовим закладам округу пропозицію про заборону учням входити до незаконних союзів та про вплив на тих, хто вже ступив до подібних об'єднань, аби примусити їх вийти звідти. При цьому у протокол було внесено зауваження про те, що жоден з реалістів не належить до подібних союзів [3, арк. 99–99 зв.]. Вивчення окремих документів ЄЗРУ надає можливість поставити під сумнів думку училищного начальства. Так, 11 жовтня 1905 р. на педагогічній раді управляючий училищем заявив, що один з помічників класних наставників знайшов на підлозі шинельної кімнати декілька екземплярів прокламацій. У них говорилося про сваволю шкільного начальства та *“всего штата полицейских-преподавателей”*, беззаконня по всій Росії. Закінчувалася прокламація закликком до учнів об'єднатися і боротися разом з робітничим класом за знищення будь-якого гніту та експлуатації, за соціалізм [6, арк. 110 зв.]. Також 19 липня 1906 р. у Звенигородському повіті поліція затримала вихованця училища, учня 7-го класу Миколу Мешакова. Поліцейські обшукали учня і знайшли у нього 17 екземплярів нелегальних брошур та 9 прокламацій. Мешаков на допиті розповів, що брошури отримав в училищі, а прокламації – від учня 7-го класу училища, елисаветградця Турчанова. За фактом поширення нелегальної літератури було розпочато розслідування [2, арк. 257] Також на початку 1907 р. були отримані відомості про учнів училища, які брали участь у організаціях анархістів, зокрема, збирали для них “данину” з дрібних торговців.

Таким чином в ЄЗРУ був наявний вплив усіх революційних течій тогочасної Російської імперії. Але директор і педагогічна рада займали своєрідну позицію. Оцінюючи форму реагування педколективу, можна дійти висновку, що було намагання просто ігнорувати участь учнів у політичних заворушеннях, характерних для згаданого історичного періоду. Залучення ж до нагляду за дітьми батьківської ради мало взагалі зворотній ефект. Навіть наприкінці 1907 р., після двох років революційних подій, правління мусило констатувати, що батьківський комітет фактично став на бік учнів, і припинити його діяльність до кінця учбового року [7, арк. 48–49].

Завершення революційних подій призвело до заспокоєння і в стінах училища. Навчально-виховний процес увійшов у звичайне русло аж до 1917 р. Підсумовуючи, можна констатувати, що керівництво училища у особі управляючого В. К. Тарановича, а згодом і директора І. М. Юрченка, зробило все, аби дистанціюватися від суспільних заворушень, що вирували за стінами навчального закладу. Це не врятувало навчальний заклад ні від катастрофічного падіння дисципліни, ні від учнівських протестних виступів, ні від втягування учнів у революційні події, проте дозволило начальству пережити неспокійне дворіччя і дочекатися моменту, коли урядові сили придушили суспільний рух, і, як наслідок, учнівський безлад заспокоївся сам собою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Технічна* освіта на Кіровоградщині: історичний нарис. – Кіровоград: “Імекс-ЛТД”. 2009.
2. *Державний* архів Кіровоградської області (далі – ДАКО). – Ф. 60. – Оп. 1. – Од. зб. 175.
3. *ДАКО*. – Ф. 60. – Оп. 1. – Од. зб. 215.
4. *ДАКО*. – Ф. 60. – Оп. 1. – Од. зб. 216.
5. *Голос* Юга. – 1905. – 4 грудня (№ 295) – С. 1.
6. *ДАКО*. – Ф. 60. – Оп. 1. – Од. зб. 176.
7. *ДАКО*. – Ф. 60. – Оп. 1. – Од. зб. 214.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Маренець Лілія Володимирівна – заступник директора, головний зберігач фондів Державного архіву Кіровоградської області (м. Кропивницький, Україна).

Л. В. Маренець

Государственный архив Кировоградской области

ПОЛИТИКА РУКОВОДСТВА ЕЛИСАВЕТГРАДСКОГО РЕАЛЬНОГО ЗЕМСКОГО УЧИЛИЩА В ГОДЫ ПЕРВОЙ РУССКОЙ РЕВОЛЮЦИИ 1905–1907 ГГ. (ПО ДОКУМЕНТАМ ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА КИРОВОГРАДСКОЙ ОБЛАСТИ)

В статье рассматриваются события периода русской революции 1905–1907 гг. в Елисаветградском земском реальном училище. Автор приводит примеры поведения учеников, их участия в массовых политических акциях и дисциплинарных нарушениях, революционном движении. Также автор описывает действия училищного начальства, направленные на поддержание порядка в учебном заведении, сохранение дисциплины и учебного процесса. Автор приходит к закономерным выводам об общей политике руководства училища в непростой ситуации первой русской революции.

Ключевые слова: *первая русская революция 1905–1907 гг., Елисаветградское земское реальное училище, революционное движение, педагогическая практика, ученическая молодежь.*

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Маренец Лилия Владимировна – заместитель директора, главный хранитель фондов Государственного архива Кировоградской области (г. Кропивницкий, Украина).

L. V. Marenets

State Archives of Kirovohrad region

**MANAGEMENT POLICY OF ELISAVETGRAD REGIONAL REAL SCHOOL
IN THE YEARS OF THE FIRST RUSSIAN REVOLUTION 1905-1907
(ACCORDING TO DOCUMENTS OF THE STATE ARCHIVES
OF KIROVOGRAD REGION)**

The article tells about the policy of the administration of the Elisavetgrad Real Zemstvo School during the years of the first Russian revolution of 1905–1907 according to the documents of the State Archives of the Kirovograd Region. In this article the author gives examples of pupils' behavior, their participation in mass political actions and disciplinary violations, the revolutionary movement. Numerous examples indicate that school students were actively involved in the riots that took place in the city at that time. The author also describes the main actions of school administration are described that were aimed at the maintenance of order among pupils, discipline regulation and educational process. According to the author, the director and the administration of the Elisavetgrad Zemsky Real School simply ignored the participation of the students of the school in the revolutionary actions. The article opens a unknown page of the history of the Elisavetgrad Zemsky Real School.

Key word: *the first Russian revolution 1905–1907, Elisavetgrad Zemsky Real School, the revolutionary movement, teaching practice, student youth.*

REFERENCES

1. *Tekhnichna* osvita na Kirovohradshchyni: istorychnyi narys. – Kirovohrad: “Imeks-LTD”, 2009.
2. *Derzhavnyi* arkhiv Kirovohradskoi oblasti (dali – DAKO). – F. 60. – Op. 1. – Od. zb. 175.
3. *DAKO*. – F. 60. – Op. 1. – Od. zb. 215
4. *DAKO*. – F. 60. – Op. 1. – Od. zb. 216
5. *Holos* Yuha. – 1905. – 4 dekabria (№ 295) – S. 1.
6. *DAKO*. – F. 60. – Op. 1. – Od. zb. 176
7. *DAKO*. – F. 60. – Op. 1. – Od. zb. 214

ABOUT THE AUTHOR

Marenets Lilia Volodymyrivna – Deputy Director of State Archives of Kirovohrad region, the chief custodian (Kropyvnytskyi, Ukraine).